

APENDANS

Kroniek van een 12-jarige Haagse jongen in de hongerwinter van 1944/1945

Geschreven door Hans Brinckmann

1- Op de fiets door de V2 gevarenzone

Voor de derde keer dat najaar waagde ik de reis van tien kilometer van Wassenaar naar Den Haag. Ik was twaalf en zat op een jongensfiets zonder banden.

In juni '44 was ik geslaagd voor het toelatingsexamen van het Rijnlands Lyceum in Wassenaar, waar ik woonde samen met mijn moeder en mijn 4-jaar jongere zuster, Sonja, in een hoekhuis aan de Santhorstlaan. Een paar maanden na het begin van het schooljaar werd de school gesloten wegens gebrek aan brandstof, en werden de klassen vervolgd in privé huizen, drie keer per week. Daardoor had ik veel vrije tijd, en kon ik vaker naar Den Haag.

De reden dat mijn fiets geen banden had was dat rubber - een product van de tropen - al geruime tijd van de markt verdwenen was. Trouwens, de meeste fietsen van volwassenen waren al door de Duitse bezetters gevorderd. Die je nog zag hadden vaak speciaal-gemaakte houten banden. Ik reed gewoon op de velgen. Dat schokte nogal en ik moest oppassen niet te slippen.

Vanuit de Santhorstlaan nam ik de Rijksstraatweg richting het viaduct bij de Zijdeweg. Het was midden november 1944, en ik was op weg naar mijn vader, die sinds kort boven zijn winkel aan de Korte Poten woonde, op de hoek van een smal straatje dat Apendans heette. Hij had aan het begin van de bezetting zijn gezin in de steek gelaten voor een andere vrouw, Gretel was haar naam, een Duitse van origine, en de weduwe van een voormalige zakenrelatie van mijn vader. Hij ging met haar samenwonen in een groot huis aan diezelfde Rijksstraatweg, het middenpand van een rij van drie woningen in het Kerkehout. Maar daar was onlangs een bom op gevallen terwijl er niemand thuis was. De bom was bestemd voor de V2 raketten die in het nabije Raaphorst-domein werden geassembleerd en gelanceerd, maar had zoals zoveel van die Engelse bommen zijn doel gemist. opgelegd door Jan de Jong, moeder's nieuwe man, die zij het geluk had een jaar na mijn vaders vertrek te leren kennen. Hij en zijn vrouw waren bij de Duitse invasie in mei 1940 juist met verlof uit Nederlands-Indië, waar hij als inspecteur bij het inlands onderwijs werkte, en konden niet meer terug naar Indië. Via onze burens waren zij in contact gekomen met mijn moeder, die nu kamers over had en bang was dat zij inkwartiering zou krijgen van Duitse soldaten, zoals andere gezinnen in onze buurt. Het duurde niet lang voordat zij hun intrek namen bij ons. Maar de vrouw werd ernstig ziek en moest worden opgenomen in een verpleeginrichting, waar zij uiteindelijk overleed. Vader Jan - zoals wij hem al spoedig gingen noemen - bleef alleen achter, het huis delend met mijn eenzame moeder en haar twee spruiten... Vanaf het begin stelde hij veel belang in mijn zusje Sonja en mij. Hij was streng maar redelijk.

Vader Jan legde uit dat het viaduct en de Raaphorst vooral onder vuur kwamen op dagen van gedeeltelijke bewolking. Zulk weer stelden de Engelse Spitfire jachtbommenwerpers in staat eerst onzichtbaar te blijven en dan naar beneden te scheuren bij een breuk in de wolken. We hadden sowieso vaak te maken met aanvallen van Engelse gevechtsvliegtuigen die het gemunt hadden op de Duitse troepen die rond om ons heen huizen hadden gevorderd en ook vanuit de lucht kennelijk te zien waren. De onverwachte duikvluchten van de Spitfires leerden ons plotseling te schuilen, het gaf niet waar. Ik schoot een keer ons kolenhok achter de garage in, maar kon net niet meer de deur achter mij dicht trekken. Hij bleef half-open staan. Toen een minuut later de aanval voorbij was bleek een projectiel door de deur te zijn geschoten. Die had mij dus mooi gemist! Maar het hondje van onze buurman, een Tibetaans leeuwje genaamd Llasa, was dodelijk getroffen. Ik kon zijn kleine lichaampje over de heg zien liggen, tussen de tomatenplanten.

De dag van mijn tocht naar den Haag was het, zoals ik al zei, zwaarbewolkt, en dus veilig, dacht ik. Ik kwam juist voorbij mijn vaders verwoeste pand toen er onverwacht flarden blauwe lucht zichtbaar werden. Binnen een paar minuten hoorde ik het bekende geronk. Ik sprong van mijn fiets af en een diepe kuil in waar ik toevallig langs reed - een bomkrater van een vorige aanval. Nooit twee bommen op dezelfde plek, was de inspiratie voor deze impulsieve daad. Alsof ze op de loer hadden gelegen

doken twee Spitfires door de breuk heen en lieten ieder twee bommen vallen, net naast het viaduct, waarna ze met viriel gegier weer opstegen en wegzoemden.

Ik keek over de rand van mijn krater om de schade op te nemen. Die leek mee te vallen, en ik klauterde eruit. Toen een tikkend geluid. Het kwam van het raam van een huis dicht langs de weg, waarachter een oude dame mij toewenkte. Zij opende het raam.

“Kom maar hier, je zult wel bang zijn,” riep ze vriendelijk. Ik ging naar binnen, en zij gaf mij een koekje.

“Maar u dan, bent u niet bang hier?”

“Ach jongen,” zei ze, “ik ben oud. Het zal mijn tijd wel duren. En zo niet, dan is het ook goed. Begrijp je?” Ik bedankte haar en maakte dat ik wegkwam.

Zonder verdere vertraging bereikte ik de Korte Poten, waar onze Tante Annie, een van vaders zusters en de manager van zijn boek- en kantoorboekhandel, mij verwelkomde.

“Zo daar ben je weer. Je durft wel, met al die bommen!”

“Nou, het viel wel mee. Mag ik even...” Ik wees naar de boeken.

“Ja hoor. En laat me maar weten als je iets leuks vindt.”

Er was nog wel een redelijk aanbod van neutraal leesvoer zoals kinderboeken, liefdesromans en handboeken voor bezigheden zoals contract-na bridge, haak- en breiwerk, en het recyclen van stompjes oude kaarsen. Maar niets van mijn gading. Ik vond het eigenlijk leuker in de afdeling kantoor- en schoolbehoeften, want daar rook het lekker naar het hout en grafiet van de geslepen potloden en kon ik wat rommelen tussen de schooltassen, linialen, zakagenda's, penhouders met kroontjespennen, en de verschillende soorten blocnotes in grijzig bezettingspapier. De voorraadkamer van de winkel was op de zolderverdieping, maar de schaars geworden en daarom waardevoller artikelen die daar bewaard werden - zoals schrijfmachinelinten en vulpennen en notitieboeken van houtvrij, vooroorlogs papier, en zelfs een paar Remington schrijfmachines - bereikten de winkel niet meer. Die waren gereserveerd voor vaste klanten en zoveel mogelijk geruild voor voedsel. Ik ging snel naar boven, langs de flat van de bedrijfsleider, meneer Smitsen, of eigenlijk van zijn vrouw. De bedrijfsleider zelf was eerder dat jaar opgeroepen door de Arbeitseinsatz en getransporteerd naar Duitsland om in een munitiefabriek dwangarbeid te verrichten. Tante Annie had hem opgevolgd, terwijl de vriendelijke mevrouw Smitsen al snel een grote steun bleek voor Gretel bij het bereiden van een eenvoudige warme maaltijd voor de vijftien werknemers van Pa's zakenwereld die naast de boekhandel bestond uit een drukkerij, een papierhandel en een pakhuisbedrijf. Gretel had deze taak onlangs aangevat op aandringen van Pa, die zich zorgen maakte over de vermagering van zijn werknemers. Hij wilde doen wat hij kon om het leven van zijn mensen wat dragelijker te maken, en Gretel was met zijn plan akkoord gegaan, op voorwaarde dat Pa zorgde voor toevoer van de nodige ingrediënten. En dat de maaltijd niet méér zou omvatten dan een flinke schep hutspot, of dikke, voedzame soep.

En zo gebeurde het. Elke werkdag, van maandag tot en met vrijdag, stopten de boekhouders en pakhuisbedienden en drukkersassistenten om twaalf uur met werken en namen de kortste route naar de Korte Poten. In enkele rij beklommen zij de smalle trap naar Gretel's keuken op de tweede verdieping voor het genot van de simpele maaltijd. Niet alleen hielden zij zichzelf daarmee op de been, zij konden ook afzien van hun aandeel in de krimpende gezinsrantsoenen, zodat vrouw en kinderen wat meer te eten hadden.

Maar dit was zaterdag, Gretel's en ook vader's vrije dag. Zoals altijd was het doel van mijn bezoek het ophalen van wat etenswaren – aardappelen of bonen en misschien wat vlees, of wat Pa dan ook missen kon in de steeds nijpender voedselsituatie. Sinds de landing van de geallieerde troepen in Normandië op 6 juni 1944 (“D-Day”) waren de zuidelijke provincies van Nederland bevrijd. Maar de mislukte poging van de geallieerden om de Rijn bij Arnhem over te steken en daarmee de overwinning op Duitsland dichterbij te brengen, was westers Nederland geïsoleerd geraakt. Door de zware bombardementen in Duitsland was zelfs voor de Duitse bezetting de aanvoer van niet alleen wapentuig en onderdelen voor de V2-raketten problematisch geworden, maar ook van voedsel.

Mede als represaille voor de in september vanuit Londen door de Nederlandse regering-inballingschap afgekondigde Algemene Spoorwegstaking in het bezette vaderland hadden de Duitsers de voedselvoorziening in het westen van het land verder dichtgeknepen. In de steden waren de rantsoenbonnen nagenoeg waardeloos geworden. De winkels hadden geen voorraad meer. De hongerwinter stond voor de deur. Arme mannen klopten aan bij huizen in de betere buurten met 't aanbod het koperwerk van de voordeur te poetsen in ruil voor één aardappel...

Eerder dat jaar, toen de treinen nog reden, had mijn moeder al tweemaal een vermoeiende reis ondernomen naar het boerenland niet ver van Gorinchem, waar zij was geboren en opgegroeid tot zij op haar twaalfde naar Rotterdam verhuisde. Het doel van deze reizen was om overbodige kleding en huisraad zoals borstels en pannen te ruilen voor levensmiddelen. Maar zelfs daar was er een groeiend tekort aan etenswaren. Onze ervaring in de zomer van 1944 bewees dat. Voor het tweede jaar achtereen brachten wij een vakantie door als betalende gasten van de familie Slop, eigenaars van een bakkerij in het dorp Hoornaar, vijf kilometer ten westen van Arkel, niet ver van Gorinchem. De treinen reden toen nog, en van station Arkel namen wij de bus naar Hoornaar. Wij waren met z'n drieën, want Vader Jan was op familiebezoek in Friesland, zijn geboorteland.

Onze kamers waren boven de winkel in een klein, vrijstaand huis. Daarachter was een ander gebouw waarin de bakkerij met z'n ovens en allerhande bakmaterialen was gevestigd.

De broodplanken in de winkel van Bakker Slop waren leeg. De broden werden per keer achter uit de bakkerij gehaald via een nauwe gang die de bakkerij met de winkel verbond. Ik vond dat niet efficiënt, en omdat ik niet wist dat ook hier het gebrek nijpend was geworden, zorgde ik er snel voor dat de rekken in de winkel goed voorzien waren, zodat de winkelbediende niet elke keer naar achteren hoefde te lopen. Mijn efficiëntie-ingreep werd met een glimlach getolereerd, maar de volgende dag waren de rekken weer leeg. Moeder legde uit dat het gebakken brood uitsluitend nog voor vaste klanten werd bewaard, reden voor de lege winkelplanken.

Ik weet niet waarom ik moest terugdenken aan die zomer terwijl ik bij Pa langs de smalle trap naar boven liep. Een fijne vakantie was het geweest, daar in Hoornaar, totdat er abrupt een einde aan kwam. Samen met mijn 4-jaar jongere zusje Sonja en twee vriendjes was ik 's-ochtends vroeg aan het roeien in een sloot aan de rand van het dorp toen we in de verte rook zagen opstijgen. Het leek op brand, ergens langs de dorpsstraat. We roeiden terug en ontdekten tot onze schrik dat de brand bij Bakker Slop was! De bakkerij achter het huis stond in lichterlaaie en de brandweer was aan het blussen, waardoor het winkel- en woonpand, met onze kamers erin, werd gespaard. Maar voor de zekerheid bracht Moeder, nog in peignoir, onze kleren naar buiten en hielp met het leeghalen van de winkel en wat er nog over was van de bakkerij. De hele geheime voorraad van baksels en lekkernijen was op tijd in veiligheid gebracht en lag te kijk langs de weg. De dorpingen vergaapten zich eraan – "Zie je wel, ze hadden best nog brood, en koekjes ook!" – en, zo hoorden we later, spraken schande van "die stadsvrouw" die "zomaar in haar pyjama rondliep!"

Het was natuurlijk het einde van ons verblijf in Hoornaar. De familie Slop kon niet meer voor ons zorgen. Wel, Pa en Gretel waren thuis. Hij gaf mij een mannelijke hug, en zij haar altijd wat onhandige pakkerd. Ze gingen juist brood eten, zowaar met 20+ kaas en appelstroop, en Gretel zette direct een bord voor mij erbij. Ik vertelde over de Spitfires en de krater, en Pa schrok en zei dat ik voortaan het daglicht beter kon vermijden.

"Maar Papa, wij moeten toch eten? Bloembollen is ook niet alles."

"Wat bedoel je?"

"Nou, als we geen brood hebben plakken we schijfjes bloembollen tegen de keukenkachel? Wist u dat niet?"

"Dat niet, nee. Wel dat je moeder soms brood bakt van 't meel dat je van mij krijgt, gemengd met gemalen bloembollen. En dat vind je toch best lekker?"

“Ja, nou en of. Sonja en ik kwamen elkaar laatst tegen, op de trap, midden in de nacht, omdat we allebei stiekem nog een sneetje bollenbrood wilden pikken! Maar zonder het tarwemeel...”

Ik moest beloven dat ik voortaan in elk geval half-bewolkt weer zou vermijden als ik weer naar Den Haag kwam. En dat ik volgende keer Sonja zou meebrengen. Achterop mijn fiets zonder banden? Dat moesten we nog uitvlooiën.

Volgens afspraak bleef ik slapen. Laat de volgende middag reed ik weer naar huis, een grote tas vol meel, bruine bonen, soepbeen en twee potten appelstroop op de bagagedrager. Het was zwaarbewolkt, met lichte regen. Geen Spitfire te bekennen. Maar wel was er die ochtend weer een V2 afgevuurd, richting Londen.

Thuis slaakte Moeder een zucht van verlichting toen zij mij weer heelhuids terugzag. Vader Jan was ook blij. Wel stelde ook hij dat ik in het vervolg alleen bij zware bewolking of juist helder weer Den Haag mocht bezoeken. Of anders na donker.

Er was overigens iets vreselijks gebeurd. De loslopende chow chow van een familie in de buurt had zich door de tralies van ons konijnenhok gewrongen en mijn geliefde konijn Flapoor doodgebeten. Het was de hongerwinter, jawel, maar Flapoor – een mooie Vlaamse Reus – mocht van mij niet worden verorberd, tot groot verdriet van onze moeder die al met de pan klaar stond. Hij werd met een kruis op zijn graf achterin de tuin begraven.

2- Ontploffte V2's, en een nachtelijk bezoek van de SS

De volgende reis naar Den Haag was op Oudejaarsdag, 1944. Weer op de fiets, met Sonja achterop. Dat was wat krap, en zwaar ook voor mij, en we stopten vaak om te rusten. Het was helder, en we liepen dus geen gevaar. 's-Avonds een gezellig samenzijn met Pa en Gretel. Geen olieballen natuurlijk, wel best lekker eten, hoewel ik vergeten ben wat Gretel had klaargemaakt. Een uur voor middernacht deed Pa plotseling een schokkende voorspelling, op een haast schertsende toon.

“De hele dag zijn er geen V2's afgeschoten. Maar ik durf te wedden dat de moffen er om 12 uur eentje gaan afvuren, als nieuwjaarscadeautje voor de Engelsen. Let op mijn woord!”

Zijn voorspelling, en de bravoure waarmee hij hem lanceerde, gaf mij de rillingen. Ik zei niets maar gluurde met stijgende spanning naar de klok naarmate de wijzers dichterbij de twaalf kropen. Pa scheen zijn voorspelling al weer vergeten te zijn, want hij zei er verder geen woord over.

Om middernacht sloot hij Gretel en Sonja en mij in zijn armen in een innige nieuwjaarsomhelzing, en juist toen de laatste van de twaalf slagen van de jaarwisseling wegebde, gebeurde het: het bekende geronk van een machtige raket, afgevuurd van een stelling een paar kilometer verder, scheurde de kamer binnen. Maar het geluid was luider dan normaal en Pa opende het raam en wees omhoog waar niet één maar twee vurige ballen de wolkenloze hemel in schoten.

Niemand zei iets, misschien uit verwondering over het uitkomen van Pa's voorspelling of gebiologeerd door het schouwspel zelf. Maar het volgende moment was er een verblindende lichtflits, gevolgd door een luide explosie die het huis deed schudden. In een mum lagen we allemaal plat op de vloer. En een moment later weer een flits en een wat verder verwijderde explosie. Daarna stilte. Pa was de eerste die sprak.

“Grote god, ze zijn allebei mislukt! Ze hebben er twee afgevuurd, precies op de jaarwisseling, en ze zijn allebei ontploft! Ze hebben er wel om gevraagd!!”

Toen de schok wat begon te luwen gingen we eindelijk naar bed, Sonja en ik in het kleine zolderkamertje aan de straatkant, waarin Pa voor twee smalle bedden had gezorgd, want we zouden een paar dagen blijven. Maar ik kon de slaap niet vatten. Ik kon maar niet ontkomen aan de gedachte dat Pa met zijn voorspelling in feite de dubbele ontploffing had veroorzaakt. Ik wist dat dat nonsens was, maar kon toch dat scenario niet uit mijn hoofd zetten. Ik vroeg mij wel af waar de ontplofte raketten terecht gekomen waren.

Dat hoorde ik de volgende ochtend. Ik had mijn zelfgebouwd kristalontvangertje en koptelefoon meegebracht, en na enig zoekwerk kreeg ik Radio Oranje in Londen. Het nieuws! De eerste raket bleek neergestort in het Statenkwartier in den Haag, maar dat was Duits Sperrgebied – verboden terrein – en

er waren geen doden gevallen. De tweede was in zee terecht gekomen. Steeds meer V2 raketten mislukten in die laatste maanden.

Twee avonden later. Sonja sliep heel vredig, maar ik had weer moeite de slaap te vatten. Ik las een tijdje in Robinson Crusoe van Daniel Defoe dat ik in Juni 1941 van "Oom Ber" cadeau had gekregen. Ber Posman was een Joodse zakenrelatie van Pa die een dierbare familievriend was geworden en onze moeder adoreerde. Ik kon maar niet begrijpen waarom hij, zoals zoveel Joden, door de Nazi's was opgepakt en weggevoerd, en – zoals wij later pas hoorden – op 22 oktober 1942 was vermoord in Auschwitz. Mijn ouders hadden er geen verklaring voor.

Misschien was het vooral daarom dat ik het boek opnieuw was gaan lezen, bij het licht van een kaars, maar het fascineerde mij ook nog steeds. Terwijl ik las was ik mij bewust van de verschillende geluiden die van tijd tot tijd de nachtelijke winterstilte doorbraken: een blaffende hond; het gedreun van geallieerde bommenwerpers die op grote hoogte overvlogen, op weg naar Duitsland; een voorbijrijdende auto, een Duitse natuurlijk, want Nederlanders mochten allang geen auto's meer houden.

En toen een ongewoon geluid voor dit nachtelijk uur. Een fiets. Als die niet zo hard gepiept had, had ik hem niet eens gehoord. Hij stopte met een luid geknars van de remmen. Iemand stapte af, deed tien of twaalf stappen, het geklak van laarzen duidelijk te horen in de bevroren straat. De fiets werd tegen de winkelruit geplaatst. En toen de deurbel. Ik verstijfde van schrik en wachtte angstig af. Niemand in het huis scheen het te horen. De gelaarsde man liep heen en weer, en belde weer aan. Ik sprong uit bed en rende de trap af. Ik schudde Pa's schouder.

"Papa, word wakker! Er is iemand aan de deur!" Hij gromde, schudde zijn hoofd, zei "Wat?" en in een paar seconden greep hij zijn ochtendjas, beval Gretel in bed te blijven, en vloog de trap af naar de huiskamer. Ik volgde hem. Hij gluurde in het raamspiegeltje.

"De SS lijkt het, Hans. Luister. Ren naar beneden en rommel wat met de klink alsof je probeert de deur te openen. Maar laat hem dicht! Geef een glimlach door het deurraam, zorg dat hij wacht. Als ie te ongeduldig wordt kun je weer naar boven komen, begrepen?"

Met bonkend hart deed ik wat Pa mij had bevolen. Door de dikke glasplaat zag ik een soldaat van middelbare leeftijd, die een vormeloos uniform droeg en een pet waaronder zijn grijzend, slecht geknipt haar goed zichtbaar was. Ik deed mijn best hem niet rechtstreeks aan te kijken, en een glimlach voor de vijand kon ik niet opbrengen. Ik concentreerde mij op het deurslot en de ketting, terwijl ik achter mij Pa snel halverwege de trap af hoorde komen, om even te stoppen, en direct weer omhoog te schieten. Ik wist wat hij deed: de elektrische kabel losmaken van de meterkast en in de huiskamer verstoppen in een vaas op de schoorsteenmantel. Wat ik niet begreep is waarom hij deze keer de kabel niet ergens anders, dichterbij, kon verstoppen.

De soldaat boog zijn knieën een beetje, en rammelde aan de deur alsof hij probeerde mij te helpen het slot los te maken. Hij grijnsde en zei iets in het Duits waarvan ik alleen het woord "Vater" verstond. Ik rende de trap op maar vond Pa niet in huis- of slaapkamer. Ik schreeuwde "Papa!" terwijl ik de bovenste trap naar de zolderverdieping op vloog en bijna tegen hem aan botste, want hij kwam juist naar beneden, het zwerfende licht van zijn handdynamo flitsend langs de wand.

"Die soldaat, Papa, hij is oud en..." Ik moest even ademhalen. "Hij is niet zo slecht denk ik, maar... hij wil jou!" Ik moest plotseling huilen en Pa sloeg even zijn armen om mij heen en zei mij geen zorg te maken en terug naar bed te gaan.

De deurbel ging nu zonder ophouden, alsof hij vast zat. Hij stopte eindelijk toen ik Pa de deur hoorde openen en iets in het Duits zeggen, en nog iets, en toen lachen. Even later viel de deur in het slot, en werd het stil. Pa klom de trap weer op, helemaal naar boven. Net voordat hij onze slaapkamer binnen kwam zag ik door de open deur dat hij een steelse blik naar de donkere voorraadruimte wierp en zenuwachtig trok met zijn mond. Maar dat was zo weer over. Hij keek mij aan met een olijk gezicht.

"Wel, die ouwe slobberbroek is weer vetrokken." Ik moest lachen om zijn karakterisering van de soldaat. "Hij had papier en schrijfmachinelinten nodig voor zijn baas. Daarom belde hij zo laat nog aan. Wat moeten we daarvan denken, hè? Ik heb hem gezegd dat alleen de winkelklerk weet waar

alles te vinden is, en dat de winkel om negen uur open gaat. En geloof het of niet, hij salueerde en klom weer op z'n fiets! Dus geen zorgen maken, jongen. Ga maar rustig terug naar je dromenland."

Hij kuste de nog steeds slapende Sonja even op haar wang, gaf mij een guitige knipoog, en sloot de deur achter zich. Ik hoorde hem door de voorraadruimte strompelen, al knijpend op z'n handdynamo, een paar dozen verzetten, en iets tegen zichzelf mompelen, voordat hij de trap afdaalde naar zijn slaapkamer.

Ik lag stijf in bed, met kloppend hart. Waarom, vroeg ik mij af, kwam een Duitse soldaat helemaal naar de winkel in het holst van de nacht voor wat kantoorbehoeften, om dan weer rustig weg te peddelen nadat hem verteld is dat de winkel gesloten is? Het klopte niet. Maar ik was trots op mijn vader voor de manier waarop hij de situatie had opgelost. Een SS-er afpoeieren! Da's even lef hebben! Ik begreep niet goed waarom hij dat nodig had gevonden, maar ik voelde dat het iets heel belangrijks was, iets nobels. Iets dat te maken had met de zolder.

Ik wist best dat Pa geheimen verborg in het huis. Hij had mij dat verteld, en mij op het hart gedrukt daar met niemand over te praten. Dat elektrische snoetje, bijvoorbeeld. Het vormde de verbinding tussen de elektrische hoofdleiding die ondanks de sinds oktober 1944 afgesneden stroom in het hele westen van het land hier nog steeds op spanning stond, omdat het hoofdkwartier van de Duitse bezetting, onder bevel van Rijkscommissaris Seyss-Inquart, op het Plein vlak bij de Korte Poten gevestigd was. Hoewel de stroom naar de omliggende huizen was afgesloten had Pa een methode gevonden om met een snoetje de verbinding te herstellen. Door de zware gordijnen was deze illegale verlichting van buiten niet te zien. Maar link was het wel.

Een andere gevaarlijke activiteit was het vervaardigen, op onregelmatige dagen, van Nederlandse vlaggen en oranje papieren hoedjes door enige voetballers van VUC, de club waarvan Pa in het bestuur zat. Een van hen was de befaamde Bertus de Harder, de grootste Nederlandse voetballer van zijn generatie, maar die net voor de wedstrijd om het landskampioenschap in april 1944 in het Olympisch stadion in Amsterdam door de VUC-voorzitter was uitgescholden wegens vermeende (maar nooit bewezen) omkoping - en dronkenschap. Het gevolg was dat de Harder zich tijdens de wedstrijd sullig en passief had gedragen, waardoor VUC met 5-1 verloor van De Volewyckers, die kampioen werd. Direct daarna werd hij voor twee-en-een-half jaar geschorst. Pa had zich kennelijk om de doodarme en verslagen Bertus ontfermd, en hem eenvoudig werk gegeven. Maar dat werk – een voorbereiding op de verwachte instorting van Nazi-Duitsland en de bevrijding van ons land – moest natuurlijk in 't uiterst geheim worden gedaan, op zolder. Ik kon mijn ogen niet geloven toen ik daar de beroemde linksbuiten op een laag stoeltje oranje papieren mutsen zag zitten plakken. Hij leek nogal somber, maar ook dankbaar dat hij op deze manier wat geld kon verdienen.

Er was nog een ander geheim in het huis. Het had te maken met de achterkant van de zolder, voorbij de voorraadstellingen, waar ik mij een deur herinnerde die toegang gaf tot een tweede zolderkamer. Maar die deur was nu verborgen achter hoog opgestapelde voorraaddozen, de dozen die nu al gedeeltelijk gevuld waren met de vlaggen en de mutsen. Pa had mij strikte instructies gegeven uit dat deel van de zolder weg te blijven. Waaróm had hij er niet bij gezegd, maar ik vermoedde dat het iets heel belangrijks was. De vraag hield mij bezig, en ik kon maar niet in slaap komen.

Ik hoorde gestommel onder aan de trap. Pa was kennelijk ook onrustig. Ik hoorde hem heen en weer lopen in de huiskamer. Misschien, dacht ik, had hij er spijt van de gevraagde kantoorbehoeften niet gewoon aan de soldaat mee te geven. Dat had toch gekund? Waarom had hij er zo moeilijk over gedaan?

Op dat moment hoorde ik een auto in razende vaart de Korte Poten op rijden en met gierende remmen plotseling stoppen, een paar huizen verder, en vervolgens luid achteruit rijden. Hij stopte pal voor de winkel, en het volgende moment was er een luid gebonk, gebel en geschreeuw. Ik vreesde het ergste. Natuurlijk waren het de moffen weer, en dit keer niet alleen de ouwe slobberbroek. Dit was

serieus. Ik hoorde Pa uit het raam naar beneden roepen, in het Duits. "Ja ja, ich komm' doch gleich. Ein Moment bitte!"

Ik sprong uit bed en sloop naar beneden, maar niet verder dan de top van de onderste trap, en bleef half verscholen. Ik zag Pa de deur ontsluiten en openen. Een typische SS-officier, een Obersturmführer geloof ik, schreed naar binnen, gevolgd door een dikke sergeant en, jawel, Ouwe Slobberbroek. Pa begroette hen, een flikkerende kaars in zijn hand, en zei iets over de koude nachtlucht en de sterrenhemel, dacht ik. Mijn schoolduits hielp het min of meer te volgen.

De officier draaide nogal pompeus om zijn as en met een stem die gemaakt leek voor spotternij, zei zoiets als: "Uw Duits is bewonderenswaardig, Herr -?"

"Brinckmann. Angenehm. Mijn voorouders waren Duits, maar ik ben Nederlander."

"Wel, Herr Brinckmann, kunt u mij uitleggen waarom u deze vertegenwoordiger van de Schutzstaffel" – hij flipte zijn handschoen pompeus in de richting van Ouwe Slobberbroek, die zichtbaar verstijfde – "die orders had om zekere essentiële producten aan te schaffen, de toegang tot uw zaak verbood, eh?"

Pa liep in de val. In plaats van het excuus van het late uur en vermoeidheid te bieden herhaalde hij wat hij de soldaat eerder had gezegd: dat hij niet wist waar de voorraden precies werden bewaard, en dat de zaak pas om negen uur open ging.

De officier zag zijn kans. "Ach so! Is het niet bij u opgekomen dat de Duitse autoriteiten in het geheel niet geïnteresseerd zijn in uw openingstijden? U bent niet erg intelligent voor een Duits-sprekende Nederlander. En wat betreft de plek waar uw betreffende handelswaar zich bevindt, wij zullen u graag helpen zoeken. Werner!"

De sergeant stormde de winkel binnen, en met behulp van een krachtige zaklantaarn begon de schappen en rekken te onderzoeken. Na een paar minuten rapporteerde hij dat de gewenste producten daar niet te vinden waren, en de officier vroeg waar de voorraadkamer zich bevond.

"Helemaal boven, op zolder, helaas."

"Maakt u zich daarover geen zorgen," zei de officier. "Mijn vriend hier kan de lichaamsoefening goed gebruiken!"

Deze opmerking verbaasde me: een officier die een mindere belachelijk maakt in het bijzijn van een tegenstander. Ik gebruikte de gelegenheid om weer naar boven te schieten, terug in bed, met kloppend hart. Mijn zusje, die door het tumult eindelijk ook wakker was geworden, kwam bleek van schrik direct naast me liggen en vroeg me wat er aan de hand was. "Ssst," zei ik. "Wees niet bang. Maar 't is nog niet over. We hoorden de Duitsers de trap bestijgen, begeleid door Pa, die de officier vroeg om zijn kinderen in de zolderkamer niet te storen. De officier gaf geen antwoord. Het volgende moment werd de deur van onze slaapkamer ruw geopend door de sergeant, pistool in de hand. Met een paar woorden stelde Pa ons gerust. Het volgende moment raakte hij de arm van de officier aan. "De voorraadkamer is de andere kant op, mag ik u voorgaan?"

De SS-er draaide zich abrupt om. "U doet NIETS! Ik voer het bevel hier, vergeet dat niet! Werner!"

Terwijl de dikke sergeant hijgend en puffend op zijn knieën de ruimten onder onze bedden inspecteerde, keek de officier arrogant toe, zijn armen gevouwen en wenkbrauwen opgetrokken, zijn blik gericht ergens op het middenrif van Pa.

"Goed ! NU zijn wij gereed voor de voorraadkamer. Eerst de verste hoeken!"

De Duitsers rukten op door de gangpaden tussen de schappen, Pa achterlatend in het halfduister boven aan de trap. Plotseling riep hij de officier.

"Herr Obersturmführer, excuseer mij. Ik vond zojuist wat u nodig heeft. De schrijfmachinelinten en het papier. En ik denk dat ik zelfs nog een paar vulpennen heb ergens. Maar ik ben bang dat ik verder niets heb om u een genoegen mee te doen."

Ik dacht direct: Pa blufft. Hij vermoedt dat de SS-er een gerucht heeft opgevangen over wat er allemaal op de zolder verborgen is, maar dat hij zijn gezicht niet wil verliezen ten overstaan van zijn ondergeschikten. De officier reageerde niet. Werner stond tegenover de hoge stapel kartonnen dozen voor die verborgen deur.

“Wilt u dat ik die onderzoek, Herr Obersturmführer?” riep hij, terwijl hij met zijn laars een gat in een van de laagste dozen trapte.

“Wat zit erin?” vroeg de officier. De sergeant haalde een vuistvol oranje hoedjes uit de doos en toonde ze aan zijn baas.

“Ah, zeer interessant! Herr Brinckmann, hoorde ik u niet zeggen dat u niets meer te bieden heeft om mij te plezieren?” Zijn toon was spottend. “U bent veel te bescheiden!”

Maar Pa bleek nu zeker van zichzelf. “Ach ja, ik weet wat u moet denken. Ik had die ouwe boel al lang geleden weg moeten doen. Maar waar kon ik zoiets dumpen zonder argwaan te wekken?” Hij pauzeerde, voor effect, dacht ik.

De officier wist kennelijk niet wat hij hiervan moest denken. “Bedoelt u te zeggen...”

“Correct. Het was de laatste levering voordat de oorlog uitbrak. Totaal verlies voor mij.”

“Een fraai verhaal, Herr Brinckmann, een heel fraai verhaal.” De officier leek nog niet klaar om bakzijl te halen, maar hij leek zijn jachtlust te verliezen. “Nu over de kantoorbehoeften. De schrijfmachinelinten – die nemen we allemaal. De vulpenpen ook. En al het papier. Fuhrmann!”

Het was de eerste keer dat ik naam van de soldaat hoorde. Hij deed een stap naar voren en salueerde. “Jawohl!”

“Neem dit allemaal naar beneden, en snel! En Werner, help hem. En laat Herr Brinckmann weten waar hij zijn geld kan ophalen. De SS neemt nooit iets zonder te betalen.” Hij deed een paar passen richting de trap terwijl zijn twee ondergeschikten de dozen op hun schouders namen. Pa keek nerveus toe, en het volgende moment stapte hij op de officier toe.

“Herr Obersturmführer, mag ik u iets vragen?”

“Ja, maar hou het kort.”

“Wel, ik weet dat u deze spullen nodig heeft, maar geld is niet waar ik behoefte aan heb. Ik heb veel hongerige mensen in dienst, één is zelfs al gestorven, and normaal gesproken ruil ik mijn koopwaar alleen voor...”

De officier onderbrak hem. “Uitgesloten! U kan morgen in de gevangenis belanden voor die suggestie! Deze keer zal ik ‘t vergeten, maar wees verzekerd, wij houden u in de gaten!”

Pa zei niets. Hij keek toe terwijl de drie Duitsers en hun buit in het trapgat verdwenen. Fuhrmann was de enige die hem ‘Gute Nacht’ wenste, met wat Pa dacht was een sprankje sympathie in zijn ogen.

Mijn volgende bezoek was alleen. Weer een weekend zonder wolken.

Hoewel Pa zich uiterlijk normaal, bijna stoïcijns, gedroeg was het duidelijk dat hij op zijn zenuwen leefde. Hij leek weer een Duitse inval te verwachten, maar gaf ontwijkende antwoorden op mijn vragen daarover. Ik zag hem wel knoeien met zijn persoonsbewijs, de identiteitskaart die elke Nederlander in de oorlog verplicht was bij zich te dragen. Hij mompelde iets van “een vlek,” lachte een beetje en zei “maak je geen zorgen.”

Zoals gewoonlijk sliep ik op de zolderkamer. Op zaterdagochtend werd ik abrupt wakker door de bel en een luid gebonk op de voordeur. Het was pas zeven uur, maar ze waren er al, dezelfde Duitse militairen, maar dit keer zonder Fuhrmann. Zodra Pa de deur open deed stormden de officier en de sergeant de trap op, helemaal naar boven. Zonder zich te verwaardigen Pa het doel van zijn bezoek te melden, beval hij Werner de hele zolder te onderzoeken. De sergeant liep naar achteren, en haalde onmiddellijk de stapel dozen weg die de deur naar de achterkamer maskeerde. De deur zat op slot, maar Werner drukte hem met geweld open en viel bijna naar binnen, gevolgd door de officier. Zij vonden niets. De ruimte was leeg. Ze liepen weer terug naar waar Pa stond, boven aan de trap. Onderweg greep Werner nog een handvol papieren hoedjes uit de kapotte doos en frommelde ze in zijn broekzak.

“Also, Herr Brinckmann,” zei de officier. “Waar is die onderduiker die u hier verborgen heeft, eh?” Pa keek hem recht in de ogen. “Er is hier geen persoon die u beschrijft als een onderduiker.”

De officier staaarde hem aan en zei niets. Hij maakte aanstalten de trap af te dalen toen hij plotseling stopte en Pa opdroeg hem zijn persoonsbewijs te tonen. Pa haalde het document uit zijn achterzak, en

overhandigde het zonder te aarzelen. De Obersturmführer inspecteerde het aandachtig en gaf het weer terug.

“Voor een man van vier-en-veertig ziet u er verrassend jong uit. Geen enkel grijs haartje! Maar ik zal u niet vragen wat uw, uh, geheim is. Niet vandaag, althans,” zei de officier met zijn gebruikelijk sarcasme. “Er zal vast wel weer een verdere gelegenheid zijn, nichtwahr, Herr Brinckmann?” Daarop steeg hij zonder verder commentaar de trap af, gevolgd door de sergeant.

Ik had dit drama half leunend uit mijn bed gevolgd. Vier-en-veertig? Maar Pa was pas, even rekenen, acht-en-dertig! Ah, dat was het dus – hij had zijn pas vervalst door zijn geboortjaar van 1907 te veranderen in 1901. Dat maakte hem te oud voor de Arbeitseinsatz, het Nazi programma waarbij mannen tussen de 15 en 40 jaar oud werden opgepakt om slavenarbeid te verrichten in de wapenfabrieken en andere oorlogswerkplaatsen in Duitsland. Hij durft wel! Maar zou die mof de wijziging hebben bespeurd? Vast wel, maar hij moest zijn redenen hebben om nog geen actie te nemen.

En een onderduiker... Dat was dus het geheim van de achterkamer. Aan het ontbijt vroeg ik Pa ernaar. Eerst ontkende hij, maar toen ik hem bezwoer dat ik er nooit met iemand over zou praten, zelfs niet met Mama en Vader Jan en Sonja, kwam hij los.

“Goed, ik zal het je vertellen, ook omdat je op zolder slaapt als je hier bent, en er toch vroeg of laat achter kan komen. Ik heb een onderduiker in huis, in die kamer achter in de zolder. Zijn echte naam kun je beter niet weten, maar laat ik hem Haas noemen. Hij werkte vroeger in mijn zaak, in de drukkerij, maar werd bij een razzia opgepakt en op een trein naar Duitsland gezet, om daar in een fabriek te werken. Onderweg is hij ergens voorbij Gouda uit de trein gesprongen en te voet naar Den Haag teruggekeerd. Hij liep alleen als het donker was. Overdag school hij in hooibergen en schuren. Hij had zijn been ontwricht en hinkte erg toen hij op een avond laat bij mij aanbelde. Ik wist dat het gevaarlijk was, maar voelde dat ik hem wel moest helpen, dat begrijp je toch?”

Pa keek mij indringend aan, alsof hij mijn goedkeuring nodig had. “Ja Papa, natuurlijk begrijp ik dat. Woont hij hier al lang?”

“Al een paar maanden. Maar wat moet ik anders? Hij kan nog steeds niet goed lopen. Eigenlijk is hij kreupel geworden, geloof ik. Ik breng hem ‘s avonds resten van ons eten, en hij krijgt kaarsen van mij, en af en toe een appel of zo. Maar ik heb wel strenge eisen gesteld. Onder het schuine dak zitten driehoekige ruimtes, weet je wel, en we hebben een paar panelen van de lage verticale wand los gemaakt zodat hij zijn slaapzak en andere spullen daar kan verstoppen. Hij kan door een klein dakvenster naar buiten klimmen. Daar kan hij vrijwel ongezien in de goot plassen en zo.”

“Hoe kon u dan met een stalen gezicht beweren dat er geen onderduiker in huis is?”

Pa gaf mij een sluwe knipoog. “Maar op dat moment was dat ook zo. Haas had namelijk instructies om bij dreigend gevaar niet alleen het dak op te gaan maar naar het dak van de burens over te stappen. Dat had hij gedaan, zie je. Dus...”

“Maar waarom waren de Duitsers dan zo zeker dat er wel een onderduiker was?”

“Tja, dat vraag ik mij ook af. Misschien was het pure bluf, of heeft iemand hem in de goot zien poepen. Bij volle maan.”

Ik proestte het uit. “Bij volle maan. Hahaha!” Pa lachte mee. We hadden deze vulgaire grap hard nodig na alle spanning. Maar de feiten bleven zorgwekkend, en een moment later werd hij weer ernstig. “Verdomme! De klootzak! Waarom heeft ie niet beter opgelet? En iemand heeft dus kennelijk de Wehrmacht gewaarschuwd. Kan niet anders. Maar wie dan?”

Pa had genoeg redenen om zich zorgen te maken. Het geheime aftappen van stroom. De vervalsing van zijn geboortedatum. De hoedjes en vlaggetjes voor de bevrijding. En toen hij nog een auto had was hij ook wekelijks langs een huis aan de Zijdeweg in Wassenaar gereden om eten te brengen voor een half-blinde Joodse dokter die daar zat ondergedoken. En het gevaarlijkst van alles was natuurlijk de aanwezigheid van Haas in het achterhuis.

“Als ze Haas vinden, dan is zijn lot beslecht, en het mijne misschien ook,” liet hij zich een keer ontvallen. “Maar ik ben geboren op de 13de, en mijn soort tart het lot!” Dit laatste met gewilde branie.

Het was weer tijd voor mij om naar huis te gaan. Het was zwaar bewolkt. Veilig fietsweer. Het enige wat ik thuis vertelde over de gebeurtenissen in Den Haag was het verhaal over Pa's mislukte poging om kantoorbehoefte te ruilen voor voedsel.

Ik verdween snel naar de garage, waar mijn scheikundig laboratorium stond opgesteld. Het bestond uit een verzameling reageerbuisjes, retorten, pipetten, een voorraad chemische stoffen, en een bunsenbrander die op cylinder-gas werkte. Samen met Paul, een vriendje uit de buurt, bootsten we allerlei proeven na die we op scheikundeles hadden geleerd, sommige kleurrijk, andere stinkend of zelfs gevaarlijk. Maar nu moesten we de hele verzameling inpakken in een grote koffer, en haastreepje in veiligheid brengen. Paul zei dat dat bij hem thuis kon, achter in de klerenkast, waar niemand zou komen zoeken.

Wat was er gebeurd? Paul en ik vonden na de Spitfire aanvallen vaak 20mm koperen mortier hulzen in de tuin. Die vulden we dan met een mengsel van kalium chloraat en suiker, en stopten ze dicht met, geloof ik, in alcohol gedrenkte watten. Als je dan een lucifer bij de lont hield moest je de huls snel weggooien want het mengsel vatte agressief vlam. De mortier huls spoot vuur als een mini-raket, en deed mensen schrikken.

We hadden een paar van die brandende raketten van achter een heg tegenover het postkantoor van Wassenaar voor de voeten van voorbijlopende Duitse soldaten gegooid. Ze schrokken, en probeerden ons te pakken, maar wij waren ze te snel af en renden terug naar huis. Ik durfde onze kwajongensstreek aan niemand te vertellen, maar ik was doodsbang dat ik onder verdenking was komen te staan. Vandaar de haastige evacuatie.

Een paar dagen later bonkten twee Duitse militairen op onze deur, en ik schrok me rot. Maar zij kwamen niet voor mij. Zij behoorden tot de in onze straat gelegeerde Duitse troepen en hadden besloten onze garage te vorderen. Zij hadden de ruimte nodig als opslagplaats – waarvoor wisten we niet. Maar goed dat ik de potentieel bezwarende spullen op tijd had verwijderd!

3- De goede soldaat Fuhrmann

Mijn volgende bezoek aan Pa en Gretel was weer met Sonja achter op de fiets. Pa zag er gespannen uit, een zenuwtrek rond zijn mond.

Na het eten stelde Gretel voor om Mahjong te spelen, “voor de kinderen,” hoewel ze kennelijk ook dacht dat dat Pa wat zou ontspannen. Hij ging naar de kast en haalde er het antieke, ivoren Mahjong set uit dat hij een paar jaar eerder op een veiling had gekocht. Voor ons was het de eerste keer, maar ook Pa had zich het spel nog niet meester gemaakt, en hij legde de spelregels uit met één oog op het regelboekje. Het was te riskant geworden om stroom af te tappen, dus we speelden bij het flikkerende licht van twee kaarsen.

Sonja was gefascineerd door de vogel- en bloemenstenen en wilde ze steeds aan ons tonen. Toen we na een tijdje de regels min of meer door hadden ging het eerste officiële spel van start. Na een paar minuten pakte ik een weggelegde West-wind van tafel en kondigde daarmee een “kong” aan. Even later riep Sonja “ping” toen ze een Lentesteen kon toevoegen aan de twee in haar hand. “Het heet pung, niet ping,” corrigeerde ik haar, maar zij danste vrolijk rond haar stoel ping-ping roepend, tot Gretel haar tot de orde riep en we het spel vervolgden. Dit was voor het eerst in weken dat we allemaal konden ontspannen en voor een moment de oorlog en de hongerwinter van ons afzetten. Ik wachtte op een rode draak zodat ik mijn eerste Mahjong kon behalen.

Maar het mocht niet zo zijn. Er werd aangebeld. Plotseling was de oorlog terug in de kamer. Pa stond op en bleef een paar seconden als verstijfd staan, eerst kijkend naar Gretel, toen naar de klok, die 11 uur wees. Sonja en ik wachtten met open monden, ieder met een Mahjong tegel tussen onze vingers. “Goed,” zei Pa. “Laat het maar aan mij over. Jullie blijven hier, en maak je geen zorgen!” Hij rende de trap af. We hoorden hem de ketting van de deur losmaken.

Het was net zoals op Oudejaarsavond. Pa scheen te weten dat ze voor hem terug zouden komen. Wij probeerden net als hij te doen alsof er niets aan de hand was. Ik draaide zelfs een paar stenen in de muur om, om te zien of de rode draak misschien dichtbij was. Nou, nee, maar wie weet stond Sonja op het punt om die af te leggen.

We hoorden niets, zelfs geen stemmen. Dat maakte Gretel nerveus. Na lang wachten – of was het maar een paar minuten? – kwam iemand met zware, langzame voetstappen de trap op. Te zwaar voor Pa, maar wie was het dan? Plotseling verscheen er iets groots en bloedigs aan het hoofd van de trap, en we gilden het uit – totdat we Pa's lachend gezicht zagen, en hij zei dat we ons niet zo moesten aanstellen. Want wat hij naar boven droeg, half-verpakt in grijs papier, was een ossenkop, een complete, vers-geslachte ossenkop, om soep van te maken!

Hij plaatste de kop op het keukenaanrecht. "Een cadeau van Herr Fuhrmann! Hij is speciaal hiervoor door de regen komen fietsen! Want hij mag 'Herr Brinckmann', die veel mensen te voeden had, en hij wilde ook iets goedmaken voor dat eerdere bezoek, laat op de avond, je weet wel, met Werner en die officier. Wat denken jullie daarvan, eh?"

Dat Mahjong spel maakten we natuurlijk nooit af. Pa's verhaal was veel interessanter. Hij zei dat Fuhrmann voor zijn werk vaak op het slachthuis moest zijn, en hij had gedaan of hij de ossenkop wilde hebben "voor zijn hond." Het speet hem dat hij geen vlees kon krijgen, maar hij zou dat zeker een andere keer proberen. Pa benadrukte dat Fuhrmann nogal flinke risico's nam voor ons.

Het leukste deel van het verhaal was dat Fuhrmann bijna de weg kwijt was, in het donker en de regen. Hij wist even niet op welke hoek de winkel stond. Totdat hij het naamplaatje zag van de steeg langs het huis. Want hij zou nooit een straat vergeten met de naam Apendans. Pa had hem eerder de betekenis ervan verteld, en de naam in het Duits vertaald: Affentanz

"Maar," vroeg ik, "waar komt die naam eigenlijk vandaan?" "Het verhaal gaat," zei Pa, "dat er in de 17e eeuw een herberg op de hoek stond genaamd de Apendans, waarschijnlijk omdat er een aap danste. Een aap met een touw om z'n nek natuurlijk, zoals je denk ik wel eens op een kermis hebt gezien."

"Ja," zei ik. "En dat vond ik heel erg."

Fuhrmann bleef terugkomen, drie of vier keer, altijd 's-avonds laat. Eerst bracht bij een half dozijn broden, toen een groot stuk vlees genoeg voor een stoofpot waar het hele personeel drie dagen lang van kon eten. Tegen de derde keer, toen Fuhrmann met een zak meel op zijn schouders aanbelde, voelde Pa dat hij de soldaat goed genoeg kende om hem in vertrouwen te nemen. Dit is wat Pa mij daarover vertelde.

"Ik had Fuhrmann uitgenodigd voor een drankje. We zaten in de huiskamer, en ik zei dat ik diep geroerd was door zijn edelmoedigheid, maar ook dat ik mij zorgen maakte over de risico's die hij liep. Dus deed ik hem een voorstel. Ik had nog een geheime voorraad kantoorbehoeften zoals zeven Remington schrijfmachines, een hoeveelheid vulpen, een verzameling fotoboeken vol foto's van mooie meisjes, en zelfs een doos met twee dozijn blikjes echte koffie! Ik vroeg of hij iemand kon vinden die bereid was een ruilhandel met mij aan te gaan. Fuhrmann begreep mijn voorstel, maar maakte duidelijk dat hij dat zelf niet kon organiseren. Ik begreep dat natuurlijk, en wilde zeker niet dat hij in zo'n handel verwickeld raakte. Maar misschien was het mogelijk om aan iemand op het depot mijn naam en telefoonnummer te geven, en dan zou ik het verder wel regelen. Fuhrmann zou zien wat hij kon doen." Pa zweeg, maar hij bleef ernstig kijken. Kennelijk zat hem iets dwars.

"Wat is er, Papa? Is er iets gebeurd?"

"Nee, niets hoor," zei hij, maar het klonk niet overtuigend.

Omdat ik aandrong vertelde hij mij wat het was. Toen de Obersturmführer bij zijn inspectie van de zolder geen bewijsmateriaal tegen Pa had gevonden had hij de meegenomen papieren vlaggetjes en oranje hoedjes naar het Gestapo laboratorium in Den Haag gestuurd voor onderzoek naar de geschatte "ouderdom" van de lijm gebruikt bij het vervaardigen ervan. Als uit het rapport zou blijken dat die lijm van een veel meer recente datum was dan 14 mei 1940 – de datum van Holland's overgave – dan was Pa's lot bezegeld.

Wel, het rapport van het laboratorium was binnengekomen. Het lag in het bakje papieren en documenten van de Obersturmführer. Fuhrmann schoof het steeds naar onderen, en misschien omdat de officier het te druk had met zijn vriendin – een sexy secretaresse van het hoofdkwartier – had hij het tot nu toe niet gevonden of er naar geïnformeerd. Maar vroeg of laat zou hij zich Herr Brinckmann weer herinneren, en wat dan?

“Hij voelt zich erg ongerust over mij, de goeierd. Ik zei dat we het lot niet konden tartten, en dat hij zich geen zorgen over mij moest maken. En ik schonk hem nog een glas schnapps in!” Dit laatste op een gewild vrolijke toon, misschien om mij te sparen. Maar ik wilde nu alles weten.

“Goed,” zei Pa, “omdat je erom vraagt. Fuhrmann vertelde me dat hij een bouwvakarbeider was tot hij werd opgeroepen. Zijn vrouw schreef hem elke week. Ze hebben twee zoons, beide soldaten. De oudste heeft een been verloren aan het Oostfront, en knoopt nu tapijten, thuis. De jongste is bij de artillerie, ergens in Italië. De arme man. Ik maak mij zorgen over hem! Hij vertrok eindelijk na middernacht. Ik bleef bij de deur staan tot hij de hoek om ging, een eenzame figuur op zijn fiets, met een doos kantoorspullen achterop, het bewijs dat dit een ‘officieel bezoek’ was geweest.

Twee dagen later kreeg Pa een telefoontje van een sergeant op het Duitse depot. Hij was geïnteresseerd in de schrijfmachines en de fotoboeken, en bood in ruil daarvoor een vrachtwagen vol aardappelen aan, zo’n 700 kilo. Pa rekende snel uit wat zo’n vracht piepers hem op de zwarte markt zou kosten en ging direct akkoord. De transactie werd dezelfde avond nog uitgevoerd. Ik was er toevallig bij, en herinner mij nog goed hoe dat in z’n werk ging.

De aardappelen werden door het raam in de zijsteeg, de Apendans, naar binnen gedragen door twee soldaten. Via een plank tussen het raamkozijn en de laadklep van de vrachtauto sjouwden de soldaten, voorzichtig balancerend, onder toezicht van Pa om de beurt een zak naar binnen, en verder door een valluik de kelder in.

Sinds dat drankje samen had Fuhrmann niets meer van zich laten horen. Uit angst hem te compromitteren had Pa vermeden bij het depot naar hem te informeren. Hij vreesde het ergste. Was Fuhrmann betrapt en gearresteerd wegens landverraad? In dat geval waarom was hij, Brinckmann zelf, dan niet opgepakt? Pa werd elke ochtend wakker met de gedachte dat dit de dag zou zijn.

Maar de Obersturmführer kwam niet terug om hem weg te halen. Was hij zoals Fuhrmann zei te diep geïnvolveerd met zijn liefje om zich nog verder te bekommeren over een verdachte Hollander? Dat leek nauwelijks aannemelijk voor een SS-officier.

Pa deed nog een paar handeltjes met de Duitsers, en dankzij die transacties kon hij ons en zijn personeel van een minimum aan etenswaar blijven voorzien tot het eind van de oorlog.

Tussen 28 april en 2 mei werd de hongersnood in het westen van het land enigszins gelenigd door Operation Manna, de voedselpakketten die vanuit laagvliegende Amerikaanse en Britse bommenwerpers op verschillende open velden werden gedropt. Een van die plaatsen was Duindigt, de renbaan in de duinen van Wassenaar, aan de rand van Den Haag. Ik keek van een afstand toe hoe Britse Lancasters honderden voedselpakketten uitwierpen en de mensen zich massaal daarop stortten. Zelf heb ik niets van de melkpoeder, meel, ingeblikt vlees, chocola en biscuits kunnen bemachtigen. Daar moest je groot en sterk voor zijn. Maar dankzij Pa waren wij thuis tenslotte voor de ergste honger gespaard gebleven, en voelden ons daardoor ook niet uitgehongerd zoals zoveel anderen. Eindelijk, op 5 mei 1945, kwam de bevrijding. Het bevrijdingsfeest was een groot nationaal gebeuren, vooral in het westen van het land waar de bezetting het langst had geduurd. Overal wapperde de driekleur, en de kleur oranje overheerste het straatbeeld. Ook op de Korte Poten, hoewel daar de Duitse Wehrmacht nog de orde diende te handhaven tot de aankomst, enige dagen later, van Nederlandse autoriteiten. Ik herinner mij de Duitse soldaten, geweer onder de arm, die onder een zee van Nederlandse vlaggen met oranje wimpels bij de deels geblokkeerde ingang van de Herengracht naar de Korte Poten de wacht hielden, ongetwijfeld om eventuele volksacties tegen het dichtbijgelegen hoofdkwartier van de Rijkscommissaris Seyss-Inquart in de kiem te smoren.

In Wassenaar vierden wij de bevrijding met dansen en zingen op de kruising van de Rijksstraatweg en de Lange Kerkdam, vlak bij de Raaphorst, waar ik via een gat in het hek wekenlang brandhout had gesprokkeld voor de keukenkachel waarop Mama onze schrale maaltijden kookte. Er was ook een dansvoorstelling dichtbij, in een geïmproviseerde tent op De Lus, waar mijn achtjarige zusje op mooie grammofoonmuziek een solo danste naar eigen choreografie, die ze maar eenmaal had gerepeteerd met haar pianojuf.

Mama kon het feest helaas niet bijwonen. Zij lag ziek te bed. Niets ernstigs, een griepje misschien. Helemaal veilig was 't trouwens ook niet op straat. Enige Duitse soldaten, die zich kennelijk niet wilden overgeven, hadden zich verschanst in de toren van de Gereformeerde Kerk aan de Zijlleen, twee honderd meter van ons huis, en geschoten op voetgangers op straat. Ze moesten met geweld worden verwijderd.

Pas na aankomst van de Canadese troepen en de eerste vertegenwoordigers van het Nederlandse gezag konden de Duitse bezetters worden afgevoerd naar Duitsland. Ik was toevallig op bezoek bij Pa toen een rij verslagen Nazi's, militairen van verschillende rang, te voet door de Korte Poten trok, op weg naar een onzekere toekomst. Van achter de winkelruit keken wij zwijgend toe. Het was moeilijk de totale ommekeer in de machtsverhoudingen te bevatten. Plotseling legde Pa zijn hand op mijn schouder.

"Kijk daar! Fuhrmann!" Ja, hij was het, Ouwe Slobberbroek, de goede soldaat, aan wie wij zoveel te danken hadden. Fuhrmann zag ons staan. Terwijl hij met zijn medegevangenen langs de winkel liep zond hij ons met een half-verborgen, vermoeid gebaar een trieste afscheidsgroet. Pa had het even te kwaad. "Een goed mens, zo'n goed mens," was alles wat hij kon opbrengen.

4- De Apendans gaat door

Een paar maanden na het einde van de oorlog, op 26 september 1945, verhuisden wij naar Amsterdam, Moeder en Vader Jan voorin, naast de chauffeur van de verhuiswagen, Sonja en ik achterin, bij het verhuisgoed. Het was de dag van de Grote Geldsanering, de dag dat al het Nederlands papiergeld in één klap ongeldig werd verklaard, en alle banktegoeden tijdelijk werden bevroren. Dit was de methode die Minister van Financiën Pieter Lieftinck hanteerde om zwarthandelaars die tijdens de oorlog gigantische winsten hadden geboekt, aan te pakken. Het was de enige dag in de geschiedenis dat elke Nederlander even rijk was, met het "Tientje van Lieftinck," vijf bankbiljetten van een gulden en twee van een rijksdaalder. Daarvan kon je een week lang rondkomen, en als je geld bij de bank "zuiver" bleek te zijn, werd het ook weer snel gedeblokkeerd.

In Amsterdam kregen we het direct erg druk, Sonja en ik op een nieuwe school, en Vader Jan in een nieuwe baan op het Koloniaal Instituut. Onze contacten met Pa werden steeds minder frequent, en omdat iedereen de ontberingen en angsten van de oorlog wilde vergeten, kwamen zelfs bij onze sporadische ontmoetingen de deels onopgeloste raadsels van de Korte Poten en de Apendans niet ter sprake.

Op school studeerde ik hard, vooral alles wat met taal te maken had. Ik schreef stukjes voor de op een stencilmachine geproduceerde schoolkrant en kwam zelfs in de redactie. Ook gaf ik mijn eigen krantje uit, een soort nieuwsblad met bijdragen van Vader Jan en verschillende vrienden. Ik tikte het uit op een oude Remington schrijfmachine. Met behulp van carbonpapier kon ik een oplaag van tien of twaalf kopieën produceren.

Ik schreef en componeerde liedjes en acteerde in het schoolcabaret. Alles wees erop dat ik wist wat ik wilde: Nederlandse taal en letterkunde studeren, en na de universiteit een carrière als schrijver opbouwen.

Het bleek een onmogelijke droom. Er was geen geld voor een universitaire opleiding, en mijn pogingen om een studiebeurs te krijgen liepen op niets uit. Bovendien vreesde Vader Jan dat de Koude Oorlog uiteindelijk zou omslaan in een Sovjet-invasie, en hij ried mij aan Nederland te verlaten door een baan te zoeken bij een bank of bedrijf met kantoren in Azië.

Na mijn eindexamen middelbare school introduceerde Vader Jan mij bij de Nationale Handelsbank in Amsterdam. Samen met twaalf andere jongemannen namen zij mij aan voor hun jaar-lange interne stafopleiding in een villa in Bussum als voorbereiding op uitzending naar het Verre Oosten. Een jaar later, in juli 1950, vertrok ik per m.s. "Oranje" naar Singapore, mijn eerste standplaats, vijf maanden later gevolgd door een overplaatsing naar het kantoor Kobe, in Japan. Pas toen ik in 1956 voor mijn eerste Europese verlof terug was in Nederland, en Pa en Gretel opzocht in hun nieuwe flat aan de Bezuidenhoutseweg in Den Haag, kwam ik er toe de lang sluimerende vragen over het onderwerp "oorlog" bij mijn vader aan te snijden.

"Vertel eens, Pa, is het ooit duidelijk geworden of dat Gestapo laboratorium de ware leeftijd van die vlaggetjeslijm heeft kunnen vaststellen?"

"Oh, dat. Ja.... Wel, dat is een heel verhaal. En er is nog veel meer te vertellen, ook over die onderduiker op zolder. Beter bij een borrel, lijkt me. OK?"

Dit is wat Pa mij vertelde. Hij had zich vaak afgevraagd of de Obersturmführer ooit het laboratoriumrapport had gezien, en wat dat inhield. Maar dat bleef een raadsel, want Fuhrmann had niets meer van zich laten horen. Ook wist hij niet of iemand de onderduiker op de zolder had gesignaleerd, en het wellicht gerapporteerd had aan de Duitsers. De oorlog eindigde zonder verdere ontwikkelingen, en dus ook zonder oplossing van die twee mysteriën.

Tot Kerstmis, 1952. Pa liep door de stapel Kerstkaarten heen die met de ochtendpost waren bezorgd. De meeste waren van vrienden en klanten, en van employeés en verwanten. Ook een kaart van Sonja, en een van mij, uit Japan. Er was een kaart uit Duitsland die Pa niet direct kon plaatsen. Hij was simpelweg geadresseerd aan "Herr u. Frau Brinckmann, Apendans, Den Haag," en kennelijk van daaruit doorgezonden naar hun nieuwe woonadres, aan de Bezuidenhoutseweg. De kaart had een tekst, in het Duits, in een onduidelijk handschrift, ondertekend door wat leek op Walter Freimann of zoiets.

"Waarom kunnen mensen hun naam niet duidelijker schrijven!" zei Pa ongeduldig. Hij gaf de kaart aan Gretel. "Het zal wel iemand van jouw kant zijn."

"Schat!" riep Gretel, "het is van je oude vriend, Herr Fuhrmann!"

"Fuhrmann – weet je 't zeker? Laat es zien. Walter Fuhrmann? Raar dat ik niet wist dat dat z'n voornaam was. Wel, wel, dus die Ouwe Slobberbroek is er doorgekomen. Wat schrijft hij?"

Gretel las het voor. "Ik hoop dat dit bericht u in goede gezondheid bereikt. Ik had veel eerder moeten schrijven, maar ik was ziek, en wij hadden een moeilijke tijd. Maar nu ben ik hersteld, en ik werk weer, en mijn vrouw ook. Ik praat vaak over u, en ik hoop u ooit weer te zien. Maar ik kan niet reizen, en mag ik u daarom vragen mij te schrijven dat u het goed maakt? Fröhliche Weinachten. Walter." Pa pakte Gretels hand. "Hij heeft het overleefd, godzijdank. Laten we hem bezoeken. Wat is zijn adres?"

"Er staat geen adres op. Hij vergat 't erop te schrijven."

"Verdomme, hoe kon ie zoiets vergeten! Maar we moeten hem vinden." Zonder een huisadres was de poststempel de enige clou, én het feit dat Fuhrmann waarschijnlijk weer als bouwvakarbeider werkzaam was. "Ik wil hem bedanken, en uitvinden wat er gebeurd is in die laatste maanden. Hij is de enige die de antwoorden heeft!"

Gretel stond geheel achter het plan. Maar het duurde nog drie maanden voordat Pa de tijd kon vinden om de reis te ondernemen. Het postmerk was dat van een klein stadje van 4500 inwoners in het Schwarzwald, zo'n 500 km van den Haag vandaan.

Na een dagreis per auto arriveerden zij op hun bestemming en vonden een kamer in een eenvoudig hotel. De volgende ochtend bezocht Pa het lokale postkantoor dat hem vertelde dat er meer dan vijftig inwoners met de naam Fuhrmann in de gemeente woonden, en dat het daarom handiger was om bij de drie lokale constructiebedrijven te informeren. Pa begon bij de grootste en had direct beet. Zij hadden twee Fuhrmanns in dienst, en een interview met de personeelschef leidde snel tot de juiste. De

chef was heel behulpzaam, en nadat Pa hem de reden voor zijn interesse had gegeven, bood hij aan zijn bezoekers persoonlijk te begeleiden naar het bouwterrein waar Fuhrmann werkte. Met behulp van een ploegbaas was de oude soldaat binnen de kortste keren gevonden. Hij veegde het zweet van zijn voorhoofd terwijl hij de bezoekers uit Holland benaderde. Pa vond hem kleiner dan hij zich herinnerde, misschien omdat hij een overal droeg dat enige maten te groot was voor hem. De ploegbaas had hem kennelijk niet gezegd wie het was die hem wilde ontmoeten, en tegen de zon in herkende hij Pa niet tot hij voor hem stond. Op dat moment begreep hij het. De twee mannen vonden elkaar in een emotionele omarming. De personeelschef had de goedheid te suggereren, met de instemming van de ploegbaas, dat Fuhrmann de rest van de dag vrij kon nemen. De reünie werd gevierd in het kleine restaurant van Pa en Gretel's hotel, waarbij ook Walter's vrouw was uitgenodigd. Frau Fuhrmann was nog kleiner dan haar man en zo onder de indruk van alles dat zij nauwelijks kon praten. Zij staaarde eindeloos op de spijskaart maar kon geen keuze doen. Haar man zei, bij wijze van verklaring, dat dit de eerste keer was sinds de oorlog dat ze buiten aten. Toen Pa haar aanraadde om gewoon iets te nemen wat ze lekker vond, het gaf niet wat, fluisterde ze tegen haar echtgenoot dat ze heel blij zou zijn met een broodje kaas en koffie. Pa zei mij dat dat hij gelukkig haar timide keuze niet had genegeerd door iets substantieels voor haar te bestellen. Wel had hij voor iedereen een kop Beierse soep toegevoegd, en dat bleek ook de juiste beslissing.

Het werd een gedenkwaardige avond. Zelfs Frau Fuhrmann dronk een half glas van de wijn die Pa had besteld om het weerzien te vieren, en het kleurde haar wangen vuurrood. Ze zei dat dit de "schönste Erfahrung" van haar leven was. Toen Pa dat hoorde tikte hij op zijn glas en kondigde aan dat hij iets te zeggen had.

"Vrienden," begon hij, "het is zeven jaar sinds de Apendans. Wat u voor ons hebt gedaan, Herr Fuhrmann, in die donkere winter van 1944, vereist een warm hart en ware moed, maar waarvoor geen medailles worden uitgelooft. Ik kan nu wel verklappen dat we inderdaad een onderduiker op zolder hadden! Ik dank u, en drink op uw gezondheid!"

Hij hief zijn glas op de goede Fuhrmann en nam een diepe slok. "En terwijl ik het woord heb wil ik nog een suggestie doen. De volgende keer dat u iemand een ossenkop cadeau wil doen, zorg dan wel dat ie behoorlijk verpakt is. Mijn kinderen zijn nog steeds niet bekomen van de schrik!"

Iedereen lachte hartelijk, hoewel Frau Fuhrmann haar reactie temperde met een verontschuldiging voor het ongevoelige gedrag van haar man. "Een ossenkop, gutes Gott! Daar moet je wel een man voor zijn om zoiets te bedenken!"

"Ik kan u verzekeren," was Pa's antwoord, "dat voor het bereiden van een smakelijke soep een ossenkop het wint van een ossenstaart – met vele neuslengten. U moet het vast zelf eens proberen!"

Na nog wat verdere grappen in dezelfde trant dacht Pa dat het moment rijp was om de vraag te stellen die de hele avond al op zijn lippen lag: wat was er gebeurd tussen Fuhrmann's laatste bezoek aan de winkel, en het eind van de oorlog, en waarom was hij nooit opgepakt?

Fuhrmann dacht even na, alsof hij eerst wat nevels moest klaren. Van de tijd? De wijn? Toen hij eindelijk sprak was het met een olijke glans in zijn ogen. "Herr Brinckmann, toen mijn jongste zoon terugkeerde na de oorlog bracht hij een Italiaanse bruid mee. Een heel lief meisje. U kent Fritz niet, maar hij is een originele. "Papa," zei hij, "seks heeft mijn leven gered. Als Claudia mij die avond niet had verleid dan zou ik mijn trein niet hebben gemist, en dat was de trein die werd opgeblazen! Waarom ik u dit vertel? Omdat seks ook u heeft gered! Ja, ja!"

Frau Fuhrmann leek zich ongemakkelijk te voelen. "Het is de alcohol..." fluisterde ze aan Gretel, die haar gerust stelde met een hand op de hare.

"Het was dat meisje," vervolgde Fuhrmann, "weet u nog wel? De Obersturmführer's sexy vriendin? Wel, hij speelde met vuur. Zij was de secretaresse en maîtresse van zijn directe baas op het hoofdkwartier, een SS colonel, en toen die erachter kwam dat ze 't ook met de Obersturmführer deed nam hij actie. De Obersturmführer werd prompt overgeplaatst – naar Den Helder! Wij moesten

helpen bij het inpakken van zijn spullen, en ik slaagde erin het rapport van het lab uit zijn bakje te lichten. Dagenlang was ik doodsbang dat iemand erachter zou komen, en ik wist niet wat ik ermee aan moest. Ik durfde het niet weg te gooien, en bewaarde het tussen de brieven van thuis." Hij legde een arm om de schouders van zijn vrouw. "Maar niemand vroeg ernaar. Gek toch? Ik heb het rapport bewaard, en hier is 't, voor u!"

"Wat?? Niet te geloven! Man, je bent een ... een..." De emotie was te veel voor Pa. Zonder het te realiseren was hij Fuhrmann gaan tutoyeren.

Voorzichtig opende Pa het nogal verfromfaaide document. Het was een kort rapport over het resultaat van het chemisch onderzoek uitgevoerd op de "ontvangen papieren producten," de vlaggen en de oranje hoedjes die haast Pa's vrijheid hadden gekost, en wellicht erger. De conclusie van het onderzoek was dat de "producten" onmogelijk vóór de oorlog "in de huidige vorm" konden zijn gefabriceerd, omdat de "bij het vervaardigen gebruikte lijm daarvoor bij lange na niet oud genoeg was."

Pa keek van het rapport naar Fuhrmann, en weer terug naar het rapport. "Nou, het heeft dus maar een haartje gescheeld of... Ik moet er niet aan denken... Dank je, dank je, Fuhrmann! Alleen een ware vriend zou zoiets durven." Hij sloeg zijn armen om Fuhrmann heen.

Zij dronken op hun vriendschap, terwijl Gretel en Frau Fuhrmann blij toekeken. Toch had Pa nog een vraag. "Fuhrmann, de oorlog is godzijdank heel ver achter ons. Maar ik heb me altijd afgevraagd waarom je ons nooit meer hebt bezocht, na ons laatste drankje samen... Was er iets, uh, gebeurd?"

"Nou, nee, niets speciaals. Ik durfde gewoon niet meer. Het was niet rationeel misschien, maar ik dacht, als iemand mij uit de winkel ziet komen, 's-avonds laat... En dan met dat rapport van het laboratorium verborgen tussen de brieven van mijn familie..."

"Ach ja, je had ook al zoveel risico's genomen, voor ons. Ik begrijp het volkomen."

Fuhrmann reageerde niet. Hij zag er vermoeid uit. Maar Pa wilde nog iets weten.

"Het is laat geworden, en we moeten allemaal naar bed. Maar sta mij toe nog één vraag te stellen. Wist jij dat ik een onderduiker in huis had?"

Fuhrmann keek hem verbaasd aan.

"Jazeker! Nou ja, ik wist het niet echt, maar ik vermoedde het wel, en de Obersturmführer ook. Weet u waarom? Niet alleen vanwege die afgesloten ruimte daarboven op uw zolder, achter de stellingen. Maar vooral omdat er bij de Obersturmführer een keer een telefoontje binnenkwam, een anoniem telefoontje in 't Duits, van iemand die beweerde dat er bij Herr Brinckmann iemand op zolder... uh, verborgen was. Daarom kreeg u de volgende ochtend vroeg bezoek van de Obersturmführer, die u op de man af vroeg of u een onderduiker in huis had. Weet u nog wel? Maar ik heb u niet verteld over dat telefoontje, want ik wilde u niet nodeloos ongerust maken... Bovendien werd de Obersturmführer kort daarna overgeplaatst."

Pa streek over zijn kin. "Hmm, wie zou dat geweest zijn? Niet een van mijn eigen werknemers, hoop ik, na alles wat ik die hongerwinter voor ze heb gedaan. Hoewel – de één is bereid zijn leven te geven voor zijn baas, de ander steekt een mes in z'n rug. Het is zo oud als de mensheid. Het maakt mij des te dankbaarder voor de ware vrienden die ik heb! Fuhrmann!" En hij hief opnieuw zijn glas.

Zo eindigde het verhaal van Pa over zijn gedenkwaardige reünie met Fuhrmann, in het verre Schwarzwald, vier jaar eerder. Voor hem vormde die ontmoeting het sluitstuk van zijn herinneringen aan de oorlog, en maakte die herinneringen dragelijk.

"Weet je, Hans," zei hij, "oorlog is onmenselijk, en we moeten alles in het werk stellen om verdere oorlogen te voorkomen. Dat spreekt vanzelf. Maar een oorlog kan ook het beste in een mens naar buiten brengen, ongeacht de risico's. Fuhrmann is daarvan een lichtend voorbeeld. Zo'n eenvoudige man, in z'n ouwe slobberbroek, maar misschien juist daarom een man die begreep wat werkelijk telt in het leven."

Het is nu zomer 2015. Mijn ouders en hun generatie zijn al heel lang niet meer van deze wereld, en de winkel op de hoek van de Korte Poten en de Apendans is al enige malen van eigenaar verwisseld. Maar het pand staat er nog steeds. De laatste keer dat ik ervoor stond, eind vorig jaar, samen met een vriend uit onze lang vervlogen schooljaren, drongen de herinneringen zich weer op. Aan mijn bezoeken daar, op mijn fiets zonder banden. Aan de nachtelijke inval door Duitse militairen, terwijl mijn zusje en ik angstig uit onze bedden toekeken. En aan die levering van een vracht aardappelen door het raam aan de Apendans, in ruil voor de door de Duitsers begeerde kantoorbehoefte.

Terugdenkend aan het moment dat de Duitse soldaten de zakken aardappelen naar binnen brachten, balancerend op de smalle plank tussen de vrachtauto en het raam, zei ik tegen mijn vriend: "Het was me wel een Apendans! Hoewel ik er niet zeker van was wie eigenlijk de capriolen uitvoerde, met een touw om de nek..."